

Типи індивідуальної ієрархії цінностей вчителів та студентів

У статті аналізуються результати експериментального виокремлення типів індивідуальної ієрархії цінностей вчителів та студентів – майбутніх педагогів. Виявлені на основі кластерного аналізу типи порівнювалися між собою на предмет відповідності їхнього змісту вимогам професійної діяльності.

Ключові слова: цінності, кластерний аналіз, типи індивідуальної ієрархії цінностей.

В статті аналізуються результати експериментального виділення типів індивідуальної ієрархії цінностей учителів і студентів – майбутніх педагогів. Виявлені в результаті кластерного аналізу типи порівнюються між собою на предмет відповідності їхнього змісту вимогам професійної діяльності.

Ключевые слова: ценности, кластерный анализ, типы индивидуальной иерархии ценностей.

Аналіз змісту підходів до проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій доводить їхню різноманітність і дозволяє погодитися з думкою, що “система ціннісних орієнтацій не є чимось абсолютно впорядкованим, нерухомим, вона суперечлива і динамічна, відображає як головні, суттєві зміни взаємозалежності особистості, світу, так і зміну поточних, миттєвих, певною мірою випадкових життєвих ситуацій” [2, с. 29].

Тому зусилля частини дослідників спрямовуються на вияв психологічної сутності, джерел та механізмів формування ціннісних орієнтацій, а основним предметом аналізу стають психічні процеси, що обумовлюють виникнення у людини тієї чи іншої системи цінностей і ціннісних орієнтацій особистості [4, с.12]. У той же час, ціннісні орієнтації можна розглядати як певний результат особистісного розвитку, тому в центрі досліджень постає зміст системи цінностей, її ієрархічна структура та значущість у регуляції поведінки.

Окреме місце в психологічних дослідженнях проблеми цінностей займає типологічний підхід, що переважно ґрунтується на виділенні певної домінуючої цінності чи групи цінностей, яка і виступає основою типології. Проте це не дає можливості врахувати неоднорідність системи цінностей особистості, яка одночасно

включає в себе цінності, яким надається перевага, і ті, які відкидаються особистістю.

Серед досліджень, спрямованих на виділення типів ціннісних систем особистості на основі цілісної ієрархії ціннісних орієнтацій, варто підкреслити значущість робіт С.С.Бубнової [1], А.В.Серого, М.С.Яницького [3], в яких підґрунтям для типології були результати дослідження ціннісних орієнтацій за методикою М.Рокіча. Проте, зважаючи на складність і багатоаспектність даної проблеми, можна констатувати її недостатню розробленість у науковій літературі.

Метою даної статті є аналіз результатів експериментального виокремлення типів індивідуальної ієрархії цінностей вчителів та студентів-майбутніх педагогів, яка б одночасно включала в себе всі рівні її організації. Для розв'язання даного завдання був обраний метод кластерного аналізу, який дозволяє згрупувати досліджуваних на основі єдиної міри, що одночасно охоплює ряд параметрів. Обробці підлягали результати дослідження цінностей особистості, отримані за допомогою методики Ш.Шварца.

Наведемо результати кластерного аналізу цінностей, обраних вчителями. На рівні нормативних ідеалів чітко розрізняються три кластери, до яких було віднесено відповідно 64,29; 23,80 та 11,90 відсотків досліджуваних.

Варто одразу відмітити, що система цінностей вчителів на рівні нормативних ідеалів виявилася найбільш однорідною за змістом та ієрархічною побудовою серед всіх категорій досліджуваних. Це свідчить про сформованість та стійкість системи цінностей особистості вчителя, а також додатково підтверджує думку щодо наявності особливої групи професійних цінностей педагогів, демонструє єдність представників даної професії щодо вибору ціннісних пріоритетів та “неприйнятних” цінностей.

Вчителі виявилися орієнтованими на гармонію, стабільність суспільства, побудову позитивної взаємодії з оточуючими, забезпечення процвітання групи. Зважаючи, що така картина зафіксована на рівні нормативних ідеалів і є стійкою, можна стверджувати, що саме в цьому вчителі бачать власне покликання.

В свою чергу, серед трьох типів спостерігається відкидання влади як можливості контролю над людьми і ресурсами, неприйнятність домінуючого прагнення до насолоди, задоволень та новизни.

Чіткіше простежити розбіжності між типами дозволяє аналіз третьої пріоритетної цінності, обраної кожним типом, та четвертої найменш значущої.

Тип I (64,29% досліджуваних) ще однією найбільш значущою цінністю називає досягнення, тобто для більшості вчителів

особистий успіх як прояв компетентності є надзвичайно важливим. Більше того, і ми на цьому наголошуємо, він є соціально схвалюваним.

Сучасний вчитель постійно перебуває під різноплановим тиском соціуму, він є об'єктом оцінки з боку оточуючих і повинен відповідати їхнім вимогам. З різних причин це не завжди є можливим, детальніше прояви цього явища будуть проаналізовані нижче.

Тип II (23,8% досліджуваних) поєднує доброту та безпеку з конформністю, чим виявляє орієнтацію на консерватизм. Дана цінність є похідною від вимоги стримувати схильності та дії, які матимуть негативні соціальні наслідки. До найменш значущих потрапляють досягнення, які згідно з теорією динамічних відношень між ціннісними типами Ш.Шварца можуть вступати в конфлікт з цінностями доброти, адже прагнення до особистого успіху може суперечити бажанню сприяти благополуччю інших людей.

Ще однією пріоритетною цінністю для типу III став універсалізм, який у поєднанні з добротою свідчить про те, що 11,9% досліджуваних усвідомлюють важливість в роботі вчителя розуміння, терпимості, захисту благополуччя усього людства та природи, тим самим демонструючи прагнення до самотрансцендентності.

На рівні індивідуальних пріоритетів було виділено також три типи ціннісних структур вчителів з відсотковим розподілом відповідно 80,95; 16,67; 2,38.

Цікаво, що на рівні поведінки однорідність типів незначна. Це свідчить про те, що вчителі чітко усвідомлюють, якими цінностями має керуватися їхня професійна група, але в реальному житті їхнє втілення має ряд індивідуальних особливостей.

Підкреслимо, що серед найменш значущих цінностей для представників усіх кластерів опинилися досягнення, хоча їхню важливість на рівні нормативних ідеалів визнала більшість опитуваних. Цей факт дає нам змогу повернутися до соціальної бажаності даного типу цінностей і говорити про несформованість внутрішньої мотивації педагогів на шляху його реалізації в поведінці. Можливо, мова іде про реакцію вчителів на відсутність можливостей для професійних успіхів та самореалізації, внутрішній спротив поширенню зовнішніх атрибутів успішної діяльності, яка тримається зазвичай на ентузіазмі і не дає можливості забезпечити собі та родині гідне життя.

Зупинимось на детальній характеристиці кожного типу особистості.

Тип I є найпоширенішим та ідентичним типу II структури цінностей вчителів на рівні нормативних ідеалів за ієрархією найбільш та найменш значущих цінностей. Таким чином, співвідношення цінностей, яке спостерігалось на рівні переконань у 23,80% вчителів, знайшло своє відображення на рівні індивідуальних пріоритетів вже у 80,95% досліджуваних. Цей факт також додатково демонструє зростання рейтингу конформності, яка поруч з безпекою та добротою належить до пріоритетних цінностей в даних кластерах. Тобто поведінка вчителів виявляється ще більш консервативною і залежною від соціальних очікувань, ніж їхні переконання.

16,67% вчителів були віднесені до типу II, який за найбільш значущими цінностями (безпека, універсалізм, доброта) відповідає типу II структури цінностей педагогів на рівні нормативних ідеалів. Додає оптимізму зростання відсоткової частки досліджуваних, які прагнуть до самотрансцендентності і, більше того, організують відповідним чином свою поведінку. Неважливими для цього поряд з досягненнями дана група вважає традиції, владу та стимуляцію.

Найменшим за чисельністю виявився тип III – 2,38%, його пріоритетними цінностями названі самостійність, стимуляція та гедонізм. Зрозуміло, що саме він демонструє найбільшу відкритість змінам, проте чи корисними вони є для професійної діяльності однозначно сказати не можна. Занепокоєння додає також перелік найменш значущих цінностей: універсалізм, доброта, традиції та досягнення, тому швидше за все це тип індивідуаліста, орієнтованого на власне задоволення.

Кластерний аналіз цінностей студентів на рівні нормативних ідеалів виявив п'ять типів особистості, проте два з них є численними (75,50 і 22,52%), а три мають лише поодиноких представників (по 0,66%).

Тип I (75,50% студентів) є ідентичним типу II структури цінностей вчителів на рівні нормативних ідеалів та типу I на рівні індивідуальних пріоритетів за найбільш значущими цінностями (доброта, безпека, конформність), а також майже тотожним за найменш значущими – стимуляція, гедонізм, влада співпадають, але на зміну досягненням приходять традиції, рейтинг яких серед студентів в цілому надзвичайно низький.

Така подібність є особливо цікавою, адже студенти визнали важливість саме тих норм, якими керується в своїй реальній поведінці переважна більшість досліджуваних учителів.

До II типу були віднесені 22,52% студентів, які продемонстрували унікальний набір “вищих” цінностей: самостійність,

досягнення, гедонізм, відкинувши доброту, конформність, універсалізм та традиції. Тому цей тип є найбільш незалежним у своїх діях, прагне особистого успіху та задоволень, не завжди дбаючи про інтереси оточуючих та особливо не зважаючи на соціальні очікування і усталені форми поведінки.

III, IV та V типи виявилися нечисленими, тому детально не аналізуються.

За ієрархією цінностей студентів на рівні індивідуальних пріоритетів також виділено п'ять кластерів, відсоткова частка яких становила відповідно 32,45; 62,25; 1,32; 1,99 та 1,99 від загальної кількості респондентів.

В цілому за категорієм звертає на себе увагу зростання рейтингу самостійності, яка є пріоритетною для представників I, II та V типів, відсутність серед найважливіших цінностей безпеки, а також майже одноставне ігнорування влади як цінності (крім V типу).

Логічним є першочерговий аналіз найпоширенішого, II типу, адже він віддає перевагу тим самим цінностям, що і II тип рівня переконань – самостійності, досягненням, гедонізму. Зростання їхнього рейтингу на рівні поведінки виглядає переконливо – з 22,52% до 62,25% досліджуваних. Прагнення молодих людей до автономності та незалежності є зрозумілим, а в контексті виховання майбутніх учителів його можна використати і як підґрунтя для розвитку здатності до самоконтролю та самоуправління. Поєднання самостійності з потребою досягнень може зробити професійну діяльність набагато успішнішою та результативнішою. Проте надмірне прагнення до отримання від життя лише насолоди створює небезпеку перетворення даного типу на гедоністичний. Такі побоювання виглядають небезпідставними на фоні цінностей, яким представники даного типу надають найменшого значення: конформності, традицій, безпеки та влади. Ігнорування самодисципліни, ввічливості, поваги до старших, невизнання авторитетів, недооцінка власного здоров'я та безпеки в цілому в гонитві за задоволеннями та безтурботним життям створює для молоді пастку протиправної поведінки, поширення шкідливих звичок і небезпечних хвороб.

32,45% студентів належать до I типу особистості відповідно до ієрархії цінностей на рівні поведінки. Доброта, універсалізм та самостійність є для нього найважливішими, а перелік цінностей, що відкидаються (досягнення, гедонізм, влада, стимуляція) свідчить, що самотрансцендентність логічно протиставлена самозвеличуванню.

Наступні три типи є численими, проте під час їхнього аналізу виявлені цікаві особливості.

Найважливіші цінності типу III і IV (конформність, доброта, універсалізм, традиції) мають найменшу значущість для типу V, а гедонізм, самостійність, влада є пріоритетними для V, але відкидаються III і частково IV типами.

Така протилежність позицій говорить про відсутність ціннісно-орієнтаційної єдності, може створювати напруження у між-особистісних стосунках та заважати адаптації особистості в групі. З іншого боку, студенти мають можливість критично оцінювати несхожі думки, відстоювати власні погляди, накопичувати досвід пошуку компромісу, а також аналізувати ефективність певного типу поведінки в соціумі.

Наступним завданням дослідження був порівняльний аналіз типів ціннісних структур студентів різних курсів навчання, зокрема завершального та початкового етапів професійної підготовки.

Кластерний аналіз, проведений на вибірці студентів V курсу, дозволив виділити чотири типи особистостей, які б відрізнялися співвідношенням цінностей на рівні нормативних ідеалів. Кількість досліджуваних розподілилася таким чином: 25,0; 66,67; 6,25 та 2,08%.

Ознаками певної подібності кластерів між собою можна вважати орієнтацію на досягнення (три типи віддали їм найвищі ранги), високий рейтинг безпеки для 91,67% випускників і відкидання традиції (всі типи), а також стимуляції та гедонізму (три типи).

Найчисельнішим є II тип – 66,67% студентів, які вважають керівними принципами власного життя самостійність, досягнення, безпеку, а неважливими – універсалізм, стимуляцію, традиції та гедонізм. Таке поєднання викликало неоднозначні роздуми: з одного боку спостерігається тенденція надавати пріоритет особистим чи вузькогруповим інтересам, цінувати незалежність, відособленість, особисті досягнення на противагу космополітичному мисленню та альтруїзму.

Тип I охоплює 25,0% досліджуваних і є практично ідентичним типу III структури цінностей вчителів на рівні переконань за найбільш (доброта, безпека, універсалізм) і найменш (стимуляція, гедонізм, влада) значущими цінностями; єдина відмінність: вчителі додатково відкидають самостійність, а студенти – традиції.

Цікавим для розгляду є тип III (6,25%), адже лише в ньому з усіх категорій опитуваних спостерігається висока значущість цінностей самозвеличування у поєднанні зі стимуляцією, які протидіють цінностям консерватизму та гедонізму. Це зазвичай активні особистості, орієнтовані на дію та результат, відкриті

змінам, прагнуть новизни та соціальної поваги, високо цінують власний авторитет не лише у безпосередній взаємодії, але й домінуючу позицію на рівні цілої соціальної системи.

Незначна чисельність типу IV (2,08%) дозволяє стверджувати, що поєднання гедонізму, конформності та досягнень як “вищих” цінностей та самостійності, універсалізму, стимуляції та традицій як “нижчих” є нетиповим для випускників. Саме цей кластер найбільш негативно сприймає зміни, віддає перевагу пристосуванню і послуху з метою уникнення конфліктів, прагнення його переважно егоїстичні, спрямовані на особистий успіх та задоволення.

Починаючи характеристику виділених трьох типів ціннісних структур студентів V курсу на рівні поведінки, варто одразу підкреслити кількісні співвідношення: до типів I та II були віднесені по 8,33% респондентів, а до типу III – 83,33%.

Саме найчисельніший III тип має аналогічний набір пріоритетних цінностей з типом II ієрархії “цінностей-норм” випускників – самостійність, безпека, досягнення. Найвідчутніше зростає рейтинг самостійності: у поєднанні з даними типу II, де вона теж серед найважливіших, з 66,67 до 91,66% опитаних. Крім того, переважаючий тип демонструє низькі значення конформності, традицій, влади та гедонізму.

Аналіз типу I доводить прагнення його представників до самотрансцендентності та збереження традицій на противагу самозвеличуванню, гедонізму та стимуляції (саме в неважливості таких цінностей були переконані 23,80% вчителів, а 80,95% педагогів відмовилися від них і на рівні поведінки). Щоправда, така ієрархія цінностей випускників (хоча і незначної кількості – лише 8,33%) дозволяє з оптимізмом дивитися на перспективу їхньої майбутньої професійної діяльності. Школі надзвичайно потрібен вчитель, який спрямовуватиме свої дії на благополуччя інших людей, проявлятиме гуманність та доброзичливість, буде звертатися до кращих надбань історичного минулого та примножувати їх. А вже тривожним виглядає факт, що доброта як цінність різко втрачає значущість у поведінці випускників у порівнянні з вчителями: лише 8,33% на фоні 97,62%.

Цінності кластеру II, який утворили ще 8,33% респондентів, взагалі виявилися майже протилежними попередньому типу: пріоритет отримали гедонізм, самостійність, влада, а до “нижчих” віднесені доброта, універсалізм, традиції та конформність. Постійне прагнення насолоди, бажання бути впливовим і нікому не підкорятися ілюструє позицію індивідуаліста, який в першу чергу думає про себе, ігноруючи усталені норми та думку оточуючих.

Структура цінностей студентів початкового етапу навчання на рівні нормативних ідеалів дозволила згрупувати їх у три кластери чисельністю 91,49; 6,38, 2,13% відповідно, подібність яких полягала в одностайному відкиданні цінності традицій.

Респонденти, віднесені до типу I (91,49%), найбільше цінують доброту, безпеку, конформність, а найменше – стимуляцію, гедонізм, владу та традиції. Цікаво, що таке співвідношення найважливіших цінностей зустрічалося на рівні нормативних ідеалів у 23,80% вчителів та повторилося у цій же категорії на рівні індивідуальних пріоритетів вже у 80,95% досліджуваних. На нашу думку, такий вибір студентів обумовлений необхідністю адаптації до нового соціального середовища, адже ігнорування названих норм може дисбалансувати стосунки, які тільки починають вибудовуватися.

З іншого боку, частина студентів (6,38%) усвідомлює, що нова соціальна роль вимагає не лише конформності, а й підвищеної відповідальності за власні дії та їхні результати, тому в цій групі досягнення та самостійність отримують найвищі ранги. Ймовірно, прагнення досягти успіху в навчанні як можливість відповідати новим соціальним очікуванням загострює відчуття конкуренції, тому поруч з владою, гедонізмом та традиціями цей тип не вважає значущим універсалізм, а доброта, на жаль, отримує найменший ранг по категорії.

Тип III нараховує лише 2,13% респондентів, які орієнтовані на доброту, самостійність, гедонізм на протигагу стимуляції, традиціям, універсалізму та безпеці. Достатньо авантюрні і незалежні, на шляху до задоволень схильні ігнорувати усталені правила та форми поведінки.

Неоднозначними виявилися результати кластерного аналізу цінностей студентів початкового етапу навчання на рівні індивідуальних пріоритетів. Було виділено один тип з кількістю представників 93,62% та три типи по 2,13% у кожному. Їхня схожість полягала в абсолютному ігноруванні влади та стимуляції, а численні типи були ще й одностайними у відкиданні досягнень.

Особливо цікавим виглядає набір найбільш значущих цінностей I типу: доброта, самостійність, універсалізм, а додатковими найменш значущими стали гедонізм та традиції. Вибудовуючи профіль особистості, студенти ніби прагнули підкреслити, яким саме чином змінилася їхня поведінка після вступу до вищого навчального закладу. Адже до нового соціального оточення необхідно було пристосуватися завдяки комунікабельності, доброзичливості, терпимості, чесності та дружелюбності. З іншого

боку, побудова паритетних стосунків з однокурсниками та викладачами вимагає зрілості, виваженості, вміння брати на себе відповідальність та ініціативу, достатнього рівня самостійності в навчанні.

Залишаючись на позиціях пріоритету доброти та конформності, тип II високо цінує також і традиції, тим самим обравши шлях “пасивної” адаптації на засадах прийняття групової солідарності, помірності, послуху, ввічливості, поваги до батьків та старших. Крім того, керівний принцип “бути, як всі” доповнюється найнижчим по категорії середнім значенням самостійності. Поруч із владою, досягненнями та стимуляцією, даний тип відносить до найменш значущих цінностей і гедонізм, але якщо референтна група матиме виражене асоціальне спрямування, сліпе наслідування її дій навіть без особистої мотивації може стати небезпечним.

Більш обережним виглядає тип III, який теж надає перевагу конформності, але разом з безпекою та гедонізмом, ігноруючи при цьому відкритість змінам та самозвеличування. Отже, лише 2,13% студентів даної категорії проявляють безпечну поведінку, тоді як її необхідність задекларувала абсолютна більшість – 91,49%.

Прагнення насолоджуватися життям та шукати задоволень IV типу залишається некомпенсованим безпекою, воно поєднується з самостійністю та універсалізмом. Цей кластер виглядає фактично незалежним від тиску найближчого соціального оточення і навіть космополітичним, адже про відсутність бажання обмежуватися оптимальними взаєминами лише з однією групою говорить найнижчий по категорії ранг конформності, а також доповнення списку “периферійних” цінностей традиціями.

Отже, проведений порівняльний аналіз виявлених типів індивідуальної ієрархії цінностей вчителів та студентів дозволив прослідкувати відповідність їхнього змісту вимогам професійної діяльності та визначити актуальні завдання виховання майбутніх педагогів.

Усвідомлення динамічності системи цінностей особистості дозволяє вбачати перспективи подальших досліджень даної проблеми у розгляді особливостей впливу на її розвиток об’єктивних та суб’єктивних чинників, змістового наповнення смислової сфери майбутніх учителів, рівня самоактуалізації особистості з певним типом ієрархічної структури цінностей тощо.

Список використаних джерел

1. Бубнова С.С. Ценностные ориентации личности как многомерная нелинейная система / С.С.Бубнова // Психол. журн. – 1999. – № 5. – С.38-44.

2. Кирилова Н.А. Ценностные ориентации в структуре интегральной индивидуальности / Н.А.Кирилова // Вопр. психологии. – 2000. – №4. – С. 29-37.
3. Серый А.В. Ценностно-смысловая сфера личности: [учебное пособие] / А.В. Серый, М.С. Яницкий. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.
4. Фролова Н. Дослідження психологічного механізму трансформацій у системі ціннісних орієнтацій молоді / Н.Фролова // Молода нація; [Головний редактор О.Проценко]. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 3-18.

The results of experimental selection of types the individual hierarchy of values of teachers and students, future teachers are analysed in the article. The types exposed as a result of cluster analysis are compared between itself for the purpose conforming to of their maintenance the requirements of professional activity.

Key words: values, cluster analys, types the individual hierarchy of values.

Отримано: 14.02.2012 р.

УДК 159.923

О.Л.Мачушник

Вивчення пізнавальної активності студентів–психологів

У статті вивчаються особливості пізнавальної активності студентів-психологів. Визначаються типи завдань, яким вони надають перевагу при підготовці до занять. Встановлено, що від курсу до курсу відбувається зниження рівня пізнавальної активності студентів та зростає бажання виконувати нескладні та необтяжливі види робіт. Досліджено, що студенти, які впевнені у правильності свого професійного вибору та прагнуть працювати за обраною спеціальністю, демонструють більш високий рівень пізнавальної активності, ніж ті студенти, що не впевнені у правильності вибору свого професійного шляху. Визначено, що саме на межі другого-третього курсів відбувається спад пізнавальної активності у студентів обох груп.

Ключові слова: пізнавальна активність, майбутні психологи, професійна спрямованість, завдання репродуктивного, пошукового та творчого типу.